

**ALISHER NAVOIY TA'LIM-TARBIYAGA BO'LGAN
MUNOSABATIDA USTOZ SHAHSINING AHAMIYATI.**

ANDIJON IQTISODIYOT VA PEDAGOGIKA UNIVERSITETI

BOSHLANG'ICH TA'LIM 1-BOSQICH

TALABASI: XALIMJONOVA MOHINUR

ILMIY RAHBAR: QANOATOVA NAZOKATXON

Annotatsiya: Ushbu maqolada buyuk mutafakkir Alisher Navoiyning ta'lim-tarbiyaga oid qarashlari, ustoz-murabbiy shaxsining jamiyatdagi o'rni, uning kasbiy va axloqiy sifatlari yoritilgan. Asosiy manba sifatida "Mahbub ul-qulub" asari tanlangan bo'lib, unda ilgari surilgan pedagogik g'oyalar zamonaviy o'qituvchilik faoliyati bilan solishtirilib tahlil qilinadi. Maqolada ustoz shaxsining komilligi, ma'naviy yetukligi, adolatparvarligi, muomala madaniyati va nutq sofligi yosh avlod tarbiyasidagi ahamiyati keng yoritilgan.

Kalit so'zlar: ustoz-murabbiy, komillik, ilm-fan, ta'lim-tarbiya, ma'rifat, barkamol inson, shaxs kamoloti, maktab, ma'naviy meros.

Kirish:

Insoniyat tarixida ma'naviy-ma'rifiy taraqqiyotga ulkan hissa qo'shgan mutafakkirlar orasida Alisher Navoiy alohida o'rin tutadi. U o'zining boy adabiy merosi, chuqur falsafiy qarashlari, hamda insonparvarlik g'oyalari bilan Sharq uyg'onish davrining eng yorqin vakillaridan biri sifatida tan olingan. Ayniqsa, Navoiy ijodida ta'lim-tarbiya masalalari alohida o'rin egallaydi. Uning "Mahbub ulqulub" asarida ilgari surilgan ijtimoiy, axloqiy va pedagogik fikrlar nafaqat o'z davri uchun, balki bugungi zamon tarbiyaviy jarayonlari uchun ham nihoyatda muhim ahamiyatga ega. Pedagogikaga oid zamonaviy tadqiqotlarda (Q. Yo'ldoshev, S. Sirojiddinov, Sh. Yusupov va boshqalar) Navoiy ijodining tarbiyaviy va ma'naviy jihatlari chuqur o'rganilgan bo'lib, unda ustozshogird munosabati, axloqiy kamolot, bilimning ijtimoiy ahamiyati kabi masalalar tahlil qilingan. Shu boisdan ham bugungi kunda O'zbekiston

Respublikasi “Ta’lim to’g’risida”gi qonuni, “Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari” tamoyili, shuningdek, Yangi O‘zbekistonning 2030 yilgacha bo‘lgan taraqqiyot strategiyasida belgilangan barkamol avlod tarbiyasi masalalari Navoiy merosi bilan mushtaraklikda izchil rivojlanmoqda. “Mahbub ul-qulub” – bu shunchaki nasriy asar emas, balki pedagogik, axloqiy va sotsial g‘oyalarning mujassam timsolidir. Unda muallif jamiyatdagi turli kasb egalari, xulq-atvor mezonlari va odob-axloq ko‘rsatkichlarini o‘ziga xos did bilan tahlil etadi. Ayniqsa, ilm ahlining jamiyatdagi o‘rni, ustoz sha’nining ulug‘lanishi, tarbiyaning asosiy tamoyillari kabi masalalar mazkur asarda keng yoritilgan. Shu sababli ushbu maqolada “Mahbub ul-qulub” asari asosida Alisher Navoiy ta’lim-tarbiya masalasiga qanday yondashganini, uning fikrlarining bugungi zamonaviy ta’limga ta’siri va amaliy ahamiyatini tahlil qilish asosiy maqsad qilib olinadi. Zero, tarixiy manbalar va falsafiy qarashlar bilan mustahkamlangan pedagogik g‘oyalar zamonaviy o‘qituvchilik faoliyatini yanada samarali tashkil etishda muhim nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi. Navoiy nazarida ilm va tarbiya – insonni kamolga yetkazuvchi eng qudratli vositadir. Bu yondashuv bugungi zamonaviy pedagogik konsepsiyalarga, xususan, shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim va axloqiy kompetensiyalarni shakllantirish g‘oyasiga uyg‘undir. Zamonaviy pedagogika ilmida, masalan, rus olimi V.A. Slastyonin ta’kidlaganidek, ta’lim “nafaqat bilim berish, balki insonni ijtimoiy hayotga tayyorlash, uni shaxs sifatida tarbiyalash” vositasidir. Alisher Navoiy buni asrlar oldin anglagan va “ilm bilan tarbiya uyg‘un bo‘lmog‘i kerak” degan g‘oyani ilgari surgan.

ASOSIY QISM

U ta’lim-tarbiyani nafaqat aqliy rivojlanish, balki fazilatli shaxs shakllanishi yo‘li deb biladi. Navoiy uchun komil inson degani — bu bilimdon, adolatparvar, sabrli, iymonli, mehnatsevar va halol inson demakdir. Ayniqsa, “Mahbub ul-qulub” asarida ustoz shaxsining fazilatlarini — bilim, adolat, mehr, sabr va noziktabiatlik bilan ifodalanadi. Ustozning faqat dars berishi emas, balki shogird qalbiga yo‘l topa olishi, uning ichki olamiga ruhiy tarbiya bilan ta’sir ko‘rsata olishi muhim deb hisoblanadi. “Mahbub ul-qulub”da maktabdorlar (ya’ni, muallimlar)

haqida soʻz yuritar ekan, Navoiy ularning ijtimoiy burchini chuqur anglatadi. U ayrim jaholatga botgan, qattiqqoʻl ustozlarni tanqid qiladi. Bu jihat zamonaviy taʼlimdagi avtoritar yondashuvlarning zararli oqibatlariga toʻgʻri keladi. Bugungi psixologikpedagogik tadqiqotlarda, xususan, amerikalik psixolog D.Baumrind tomonidan ishlab chiqilgan “tarbiya uslublari” nazariyasida ham, qattiqqoʻllik va mehrsizlikning bolalar ruhiyati va rivojlanishiga salbiy taʼsiri haqida toʻxtalib oʻtiladi. Navoiy: “Shirin soʻz koʻngillar uchun bamisoli asaldir”– deya fikr bildiradi. Bu fikr pedagogik muloqot madaniyatining qadimiy ildizlaridan dalolat beradi. Navoiy ustozning nutqi tarbiyaviy vosita boʻlib xizmat qilishi kerakligini uqtiradi — bu esa zamonaviy kommunikativ yondashuv bilan uygʻunlashadi. Ustozning vazifasi faqat bilim berish emas, balki yoshlarga odob, sabr, axloq, fidoyilik kabi ijtimoiy fazilatlarni singdirishdir. Bu gʻoya UNESCO tomonidan eʼtirof etilgan “Education for Sustainable Development” konsepsiyasiga hamohangdir. Navoiy: “Uning ishi odam qoʻlidan kelmas, odam emas, balki dev ham qila bilmas,”– deb ustoz mehnatini qiyoslab, uni favqulodda masʼuliyatli va sharaflil kasb deb baholaydi. Bu yondashuv zamonaviy jamiyatda oʻqituvchilik kasbining nufuzi va maqomini koʻtarishga xizmat qiladi. Shuningdek, Navoiy nodon, jaholatga berilgan muallimlarni: “bilimsiz, gʻazabli, mehrsiz”– deya tanqid qiladi. Bu taʼrif orqali u tarbiyachining xatti-harakatlari, psixologik holati va axloqiy qiyofasining bolaning hayotidagi taʼsirini aniq koʻrsatadi. Zamonaviy oʻrganish nazariyalarida (xususan, A.Bandura va L.Vigotskiylarning ijtimoiy oʻrganish nazariyalari) ham pedagog shaxsining namuna boʻlishi, uning emotsional muvozanati va ijobiy xarakteri taʼlim-tarbiyadagi muvaffaqiyatga toʻgʻridan-toʻgʻri taʼsir koʻrsatishi qayd etiladi. Navoiy pedagog shaxsidan faqat bilim emas, imon, sabr, axloq, muhabbat kabi tamoyillarga amal qilishni talab qiladi. Bu fikrlar oʻzining amaliy jihatlari bilan bugungi oʻqituvchi shaxsini baholash mezonlariga asos boʻlishi mumkin. Ustozning jamiyatdagi roli haqida Navoiy “ustoz – hayot chirogʻi” deya taʼrif beradi. Bu timsol orqali u ustozni jamiyat taraqqiyotining muhim omili sifatida koʻrsatadi. Haqiqatan ham, taʼlim — bu jamiyat kelajagini shakllantiruvchi kuchdir. Shuning uchun ham bugungi Oʻzbekiston Respublikasining “Milliy kurikulum”i, “Yangi

O‘zbekiston – yangi ta’lim” tamoyili doirasida ustoz shaxsini har tomonlama rivojlantirish va qo‘llab-quvvatlash davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishiga aylangan. Shunday qilib, Alisher Navoiy asarlarida ilgari surilgan ta’lim-tarbiya haqidagi fikrlar bugungi ta’lim islohotlariga nazariy poydevor bo‘lib xizmat qilmoqda. Ustoz shaxsining ijtimoiy mas’uliyati, ilmiy saviyasi, nutq madaniyati, mehr-oqibati, odobi, adolati — bularning barchasi Navoiy ta’lim falsafasining poydevor Ilmning jamiyatdagi o‘rni va tarbiya konsepsiyasi poydevoridir. Ilm insoniyat taraqqiyotining tayanchidir. Har qanday jamiyatning ma’naviy, iqtisodiy, siyosiy va madaniy yuksalishi, eng avvalo, ilm-fanga bo‘lgan munosabatiga chambarchas bog‘liq. Alisher Navoiy ilmni faqat shaxsiy mukammallikka erishish vositasi emas, balki butun jamiyatni komillikka yetaklovchi kuch sifatida talqin qiladi. U “ilm — nur, johillik — zulmat” degan qadimiy islomiy-falsafiy tamoyilni o‘z ijodiy tafakkurida chuqur ifoda etgan.

1. Ilm — jamiyat taraqqiyotining poydevori Tarixdan ma’lumki, Harun ar-Rashid davrida (VIII asr) Bag‘dodda “Bayt al-hikma” (Donishmandlar uyi) tashkil etilib, u ilm-fan, tarjima va tadqiqot markaziga aylangan edi. Bu maskan o‘sha davrda arab, fors, hind, yunon ilmiy merosining integratsiyasi uchun zamin yaratdi. Mutafakkir Al-Farg‘oniy, Ahmad al-Beruniy, Ibn Sino kabi olimlar ana shu ilmiy muhitda yetishib chiqdi. Ularning asarlari keyinchalik Yevropa Uyg‘onishiga turtki bergan (qarang: Nasr, S.H., Science and Civilization in Islam, Harvard University Press, 1968). Navoiy ana shu ilmiy uyg‘onish merosiga tayanib, ilmni faqat darsxona doirasida emas, balki shaxsning ijtimoiy ahamiyatli kamoloti nuqtai nazaridan yondoshadi. U ilmni adolat, halollik, saxovat, vatanparvarlik singari ijtimoiy fazilatlar bilan bog‘laydi.

2. Ilm va tarbiyaning uzviyligi

Tarbiya — bu faqat axloqiy me’yorlarni o‘rgatish emas, balki inson qalbini tarbiyalash, uni ijtimoiy hayotga tayyorlash jarayonidir. Alisher Navoiy buni chuqur anglab, ilm va tarbiyani ajralmas tushunchalar sifatida qaraydi. U "Ilmsiz axloq bo‘sh va samarasiz, axloqsiz ilm esa xavfli" degan mazmunda yondashadi. Bu g‘oya Imom G‘azzoliy va Farobiy kabi allomalarning qarashlari bilan hamohangdir. Masalan,

Forobiy “Fozil odamlar shahri” asarida shunday deydi: “Aql, bilim va tarbiya jamiyatda uygʻunlikda boʻlmasa, u jamiyat qulaydi.” (Abu Nasr Forobiy, Fozil odamlar shahri, 1993, 41-bet) Bu fikr zamonaviy sotsiologiyada ham isbotini topgan. Masalan, P. Freire oʻzining “Zulmdan ozod qiluvchi taʼlim” (1970) konsepsiyasida ilm va tarbiyani faqat rasmiy taʼlim emas, balki insonni “erkin fikrlovchi shaxs” sifatida shakllantiruvchi kuch deb qaraydi.

3. Ilmning ijtimoiy adolat va axloqiy qadriyatlar bilan bogʻliqligi

Alisher Navoiy nazarida haqiqiy ilm — bu insonni nafaqat aqlli, balki odil, halol va rahmli qiladigan ilm. U “Kimki ilmdin maqsad olmasa, daryo ichra chanqagʻidek boʻlar” deydi. Bu fikrga koʻra, ilmning mazmuni uning axloqiy mohiyatiga bogʻliq. Bugungi kunda bu qarashni koʻplab zamonaviy olimlar, xususan, etika va pedagogika sohasida ham qoʻllab-quvvatlashadi. Masalan, Nel Noddingsning “Etik gʻamxoʻrlik” modeli (Noddings, Caring: A Feminine Approach to Ethics and Moral Education, 1984) ustoz va taʼlimni aynan axloqiy masʼuliyat bilan bogʻlaydi.

4. Ilm — insonni oʻzligini anglashga olib boradi

Navoiy ilmni inson uchun “haqiqatga eltuvchi yoʻl” deb biladi. Uning asarlarida bilim — bu qalb koʻzi bilan koʻrish, tafakkur qilish, haqiqatni anglash vositasidir. Shuning uchun u ilmni faqatgina malaka va koʻnikmalar yigʻindisi emas, balki ruhiy kamolot, xulq goʻzalligi, iymon va iymonning amaliy ifodasi sifatida talqin qiladi. Imom al-Buxoriy va Imom Termiziylarning hadis toʻplamlarida ham ilmning qalb pokligi bilan bogʻlanishi haqida koʻplab rivoyatlar mavjud: “Kim ilm talab qilsa, Alloh unga jannat yoʻlini osonlashtiradi.” (Sahih al-Buxoriy, 1-jild, 81-hadis)

Xulosa

Alisher Navoiy merosi, ayniqsa uning “Mahbub ul-qulub” asarida ilgari surilgan taʼlim-tarbiyaga oid fikr va mulohazalari zamonaviy pedagogika uchun ham beqiyos manba boʻlib xizmat qiladi. Buyuk mutafakkirning ilmga, ustoz shaʼniga, bolalar tarbiyasiga bergan yuksak baholari hozirgi davr oʻqituvchisi oldiga nafaqat bilim beruvchi, balki komil insonni shakllantiruvchi

tarbiyachi bo'lishdek sharaflı va mas'uliyatli vazifani qo'yadi. Navoiy nafaqat pedagogning bilimli bo'lishi, balki uning axloqiy pokligi, muomala madaniyati, adolatparvarligi va insonparvarligini ham muhim deb biladi. Zamonlar o'tsa-da, Navoiy qalamiga mansub g'oyalar o'z dolzarbligini yo'qotmaydi. Aksincha, bugungi ma'naviy yangilanishlar davrida ular milliy tarbiya tizimini boyitish, barkamol avlodni voyaga yetkazishda asosiy yo'lko'rsatkich bo'lib xizmat qiladi. Shu sababli, pedagogik faoliyatda Navoiy merosidan samarali foydalanish, uni ta'lim-tarbiya jarayoniga singdirish har bir o'qituvchining muqaddas burchidir.

Hazrat Navoiy ta'limni yuksak fazilat, ustozni esa jamiyat taraqqiyotining tayanchi deb bilgan. Bugungi kunda ham yosh avlodni ma'naviy boy, ilmli, mustaqil fikrlaydigan shaxs qilib tarbiyalashda o'qituvchi rolini aynan Navoiy talqinidagi mezonlar asosida belgilash zarurdir. Shundagina biz ustozlik kasbining naqadar sharaflı, murakkab va muqaddasligini to'la anglab yetamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Alisher Navoiy. *Mukammal asarlar to'plami. Yigirma jildlik. 16-jild. T.: "Fan", 2000. B. 26.*
2. Alisher Navoiy. *Mukammal asarlar to'plami. Yigirma jildlik. 14-jild. T.: "Fan", 1998. – B. 83.*
3. Alisher Navoiy. *Mahbub ul-qulub. Asarlar. O'n besh jildlik. 13-jild. – T.: "Badiiy adabiyot" nashriyoti, 1966. – B. 189-190.*
4. Sahih al-Buxoriy. Arabcha nashr, 1987.
5. G'azzoliy, Imom. Kimyo-yi saodat. Buxoro: Sharq nashriyoti, 1990.